Єпархіальне управління: еволюція структури та органів церковної адміністрації у 1917–1919 рр. *(на прикладі православної Волинської єпархії)*

протоієрей Миколай Цап'юк
http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2022-10-123

Активні пошуки у сфері вдосконалення форм церковного управління, які розпочато в Україні в 90-х рр. минулого століття і тривають у тій чи іншій формі і нині, змушують звертати погляди на історичний досвід у цій ділянці, напрацьований упродовж століть. Багатим на ініціативи в єпархіальному урядуванні Волині був міжвоєнний період XX ст., коли православні краю опинялися не лише в нових геополітичних умовах, у складі різних держав, а також і церковних центрів. Окрім цього процес духовної та національної ідентифікації українців змінював картину церковного життя. Усі ці чинники впливали на форми та ефективність роботи єпархіальних органів влади. У зазначений період православні волиняни входили до складу Московської патріархії в період синодального управління, згодом відновлення патріаршого устрою, демократизація органів єпархіальної влади, створення нових органів управління в межах Польської автокефальної православної церкви та Російської церкви на чолі із місцеблюстителем Сергієм (Страгородським). Дослідження еволюції органів єпархіального управління в міжвоєнний період XX ст. на прикладі православної Волинської єпархії іще не мало свого автора. Дотепер церковні історики обмежувались іншими темами, а питання історичного розвитку церковних органів управління розглядалися лише побіжно. Дослідження еволюції органів єпархіального управління не лише дає історичну ретроспективу та відповіді на питання сучасного стану, але й здатне показати позитивний досвід змін, вказати перспективність реформ з урахуванням традиції. Дана стаття досліджує історичний розвиток церковної адміністрації; еволюцію органів єпархіального управління; визначає ефективність змін у функціях і роботі єпархіального управління; окреслює українські традиції церковного адміністрування єпархіального рівня,

повернення до давньоукраїнських духовних практик, відправ рідною мовою та активізації релігійно-просвітницької місії кліру.
Ключові слова: *Волинська єпархія, українське православ'я, церковний з'їзд, демократизація церковного життя.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У міжвоєнний період XX ст., православні волинського краю опинялися в нових геополітичних умовах, у складі різних держав, а також і церковних центрів. Окрім цього, процес духовної та національної ідентифікації українців змінював картину церковного життя. Усі ці чинники впливали на форми та ефективність роботи єпархіальних органів влади.

Православні волиняни входили до складу Московської патріархії в період синодального управління, потім було відновлення патріаршого устрою, демократизація органів єпархіальної влади, створювалися нові органи управління в межах Польської автокефальної православної церкви та Російської церкви на чолі із місцеблюстителем Сергієм (Страгородським).

Аналіз досліджень *цієї проблеми.* Дослідження еволюції органів єпархіального управління в міжвоєнний період XX ст. на прикладі православної Волинської єпархії іще не мало свого автора. Дотепер церковні історики обмежувались іншими темами, а питання історичного розвитку церковних органів управління розглядались лише побіжно. Даний період знайшов висвітлення у працях низки українських церковних істориків. Серед них потрібно назвати І. Власовського, Ю. Мулика-Луцика, О. Купранця В. Борщевича та інших. Однак поза увагою науковців залишився інституційний розвиток Волинської єпархії.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу ролі та значення історичних подій в організаційному оформленні православ'я на Волині після складних геополітичних змін, які зумовили появу нової церковної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Поразка Російської імперії у війні, зміна влади в Петрограді та початок державного будівництва в Україні створили якісно нову ситуацію в церковному житті. Зміни, передовсім, торкнулися становища кліриків Російської церкви. На хвилі демократизації Тимчасовий уряд у березні 1917 р. постановою відмінив обмеження, які накладалися на тих духовних осіб, що складали з себе сан. Отже, священники і монахи, які поверталися до світського життя, зберігали за собою права за походженням, освітою, наукові ступені, отримані до і під час духовної служби[1].

[1] Постановление Временного правительства об отмене ограничений в правах белого духовенства и монахов добровольно, с разрешения духовной власти, снимающих с себя духовный сан, а также лишенных сана по суду духовному, 28 марта 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 24, арк. 92.

Напруження, що накопичувалось у російському імперському суспільстві роками, втілилося серед іншого і в переслідування православних священнослужителів. У багатьох губерніях Росії виконавчі комітети рад вдавалися до арештів священників. Як зауважував у квітні 1917 р. обер-прокурор Синоду В. Львов такі випадки зафіксовано тоді, коли єпархіальна влада відмовлялася реагувати на прохання вірних про призначення їм нового настоятеля. Обер-прокурор звертався до всіх єпархіальних архієреїв з проханням негайно усувати священників, які порушують ієрейську присягу, і призначати на їхнє місце гідних клініків.

Ще однією ознакою зміни стандартів роботи церковно-адміністративного апарату стало розширення повноважень єпархіальних управлінь. Визначенням Синоду від 29 квітня 1917 р. для остаточного вирішення в управліннях передано справи, пов'язані із зняттям сану, створення нових парафій, братств, фінансовими, майновими, дисциплінарними, шлюбними і церковно-громадськими справами[2]. Це поряд із іншими чинниками активізувало внутрішньоцерковні сили.

Демократизація втілювалась у створенні виконавчого комітету консисторських службовців за прикладом ініціативи чернігівських колег[3]. Відхід від авторитарних форм церковного управління відбувався і за рахунок включення парафіяльного духовенства і мирян у нову структуру – церковно-єпархіальну раду. Тимчасове положення про раду передбачало, що вона складатиметься із представників духовенства і мирян, обраних єпархіальним з'їздом на три роки. Головування у цих радах покладалося на єпископа, зберігаючи таким чином за ним контроль за життям церковної області. Рада приймала рішення більшістю голосів. У випадку незгоди єпископ звертався до Синоду. Секретар консисторії також міг реагувати на порушення в роботі нової інституції. Тимчасове положення безальтернативно залишало в сфері відповідальності єпископа керівництво єпархією[4]. Указ Синоду від 13 травня суттєво розширив межі церковно-громадської ініціативи і її інституалізації. Члени єпархіальної ради отримали можливість брати участь у засідання консисторії, створювати благочинницькі ради, парафіянам – обирати кандидатів на вакантні священно- церковнослужительські місця. Проте усі дії мали відбуватися під контролем єпископа та благочинних. Указ також розширював права білого духовенства[5].

---

[2] Определение Св. Синода, № 2579, 29 апреля 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 21, арк. 94.

[3] Протокол заседания работников Холмской духовной консистории, № 1, 11 мая 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 461, арк. 3.

[4] Временное положение о церковно-епархиальном совете, 5 мая 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 70, арк. 77.

[5] Указ Св. Синода, № 13, 13 мая 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 70, арк. 76.

У середині травня Синод відмінив покарання духовним особам за політичні погляди[6]. Це було зроблено з огляду на встановлення нового державного ладу і розвитку громадського життя. Політичні події настільки стрімко змінювали ситуацію в конаючій Росії, що іноді складно було передбачити події наступного місяця. На початку листопада більшовики на чолі із Леніним здійснили переворот у Петербурзі і захопили владу. Надії на демократичний розвиток Росії були остаточно поховані. Упродовж наступних років більшовицький режим поступово відновлював контроль за територіями колишньої Російської імперії, реанімовуючи її у формі Радянської імперії.

Тим часом в Українській Народній Республіці, яка фактично стала незалежною державою, Православна Церква розвивалася в особливих умовах. Міцнішав рух духовенства і мирян за відновлення самостійності Київської митрополії. Українська держава вибудовувала нові відносини також із церковними інституціями. У середині грудня 1917 р. Генеральний секретаріат України через генеральне секретарство внутрішніх справ повідомляв усі духовні консисторії, що вони та підвладні їм інституції в характері державних установ підлягають державній владі України. Відтоді усі справи, що належали до компетенції міністерства віросповідань російського уряду мали вирішуватися секретаріатом внутрішніх справ через тимчасового комісара духовних справ[7].

Органом церковної влади, що мав повноваження вирішити нагальні питання розвитку Православної церкви в Україні, і прогресивні, і консервативні церковні сили вважали Всеукраїнський церковний собор. Кожна із груп бачила свій сенс у проведенні собору. Архієпископ Антоній (Храповицький) вважав, що вибори делегатів собору повинні бути вільними і дистанційованими від партійних і національних тенденцій[8]. Через загрозу саботажу Тимчасова Всеукраїнська православна церковна рада зверталася до православних єпископів України взяти участь у скликанні Всеукраїнського церковного собору в Києві[9]. Через чотири місяці міністерство внутрішніх справ УНР нагадувало духовним консисторіям про важливість скликання собору, який має вирішити не лише церковні, але й державно-церковні справи[10].

---

[6] Указ Св. Синода, 12 мая 1917 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 24, арк. 91.

[7] Розпорядження Генерального секретаріату України Волинській духовній консисторії, № 5072, 13 грудня 1917 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 543, арк. 2.

[8] Распоряжение архиепископа Волынского и Житомирского Антония (Храповицкого) Волынской духовной консистории, № 1340, 21 декабря 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 541, арк. 3.

[9] Відношення Тимчасової Всеукраїнської православної церковної ради єпископам України, грудень 1917 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 541, арк. 2.

[10] Обіжник міністерства внутрішніх справ УНР, № 219, 16 квітня 1917 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 541, арк. 1.

Православна Церква в Україні в період правління Павла Скоропадського суттєво еволюціонувала в інституційному оформленні і цьому сприяло проведення Всеукраїнського собору[11]. Незважаючи на перевагу проросійських сил й обрання київським митрополитом україножоба Антонія (Храповицького), організаційний статус українського православ'я змінився, хоча і не набуто автокефалії. Уряд Української Держави намагався знайти компроміс між російською і українською церковними групами[12]. Лише під час осінньої сесії собору міністр ісповідань урядовим актом проголосив автокефалію Української православної церкви.

Гетьманський уряд тим часом докладав зусиль для стабілізації державно-церковних відносин в Україні. Третього червня в Києві, в Міністерстві ісповідань під головуванням директора департаменту В. Чехівського проведено нараду представників українських консисторій і рад[13]. Ухвали, прийняті на нараді, зобов'язували надіслати міністерству детальну інформацію про духовенство і церковнослужителів, кліриків-біженців і точні суми, необхідні для реевакуації, та реагувати на випадки насильства, урегулювати земельні справи духовенства. Низка рішень стосувалася церковного майна, що використовувалося з огляду на воєнний час, чи було евакуйоване. Для повернення духовенства і майна створювалася спеціальна комісія. Останнім чотирнадцятим пунктом учасники наради висловилися за негайне заснування центрального церковного органу в Україні.

Окрім ініціатив холмського духовенства, долю Холмської єпархії намагалися вирішити делегати Всеукраїнського церковного собору. У квітні 1918 р. вони заявили про намір приєднати Володимирський, Ковельський, Брестський та Кобринський повіти до Холмської єпархії[14]. Така зміна кордонів, очевидно, чисельно зміцнила б православну єпархію, дала б ресурси для відновлення структури. На такий варіант церковно-адміністративних змін Євлогій (Герогієвський) відреагував досить стримано. У резолюції, датованій 31 жовтня, він наголосив, що це питання можна вирішити лише після

---

[11] Лист завідувача відділу Міністерства ісповідань уряду Української Держави Івана Паславського митрополиту Андрею (Шептицькому), 21 червня 1918 р. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899-1944. Львів: Монастир монахів Студійського уставу; Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І. С. 147–150.

[12] *Зеньковский В., протопресвитер.* Пять месяцев у власти. Воспоминания. Москва: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. С. 109.

[13] Обіжник № 7 відділу Православної церкви департаменту Міністерства ісповідань уряду Української Держави, № 663, 12 червня 1918 р. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 540, арк. 2.

[14] Пропозиція делегатів Всеукраїнського церковного собору щодо приєднання Володимирського,, Ковельського, Брестського та Кобринського повітів до Холмської єпархії, 3 квітня 1918 р. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 544, арк. 2.

встановлення миру і враховуючи волю православного народу[15]. Такою позицією Євлогій намагався вийти із двоякої ситуації, що вимагала прийняти рішення на користь однієї із двох важливих для нього сторін.

Падіння влади гетьмана Павла Скоропадського змінило не лише політичну ситуацію в Україні, але й вплинуло на церковне життя. Якщо Кабінет Міністрів Української Держави російський єпископат Київської митрополії сприймав із прихованою опозицією, але без відвертої конфронтації, то уряд Директорії не вважав за авторитетну владу. Наприкінці листопада Міністерство ісповідань звернулося із циркуляром безпосередньо до благочинних з вимогою надати відповідну статистичну інформацію. Отримати благословення в Собору єпископів України під головування митрополита Антонія (Храповицького) міністерство вирішило лише 5 грудня. Собор благословення надав, але зауважив, що звертання до духовенства поза єпархіальними архієреями є порушенням прав церкви[16]. Конфлікт поглиблювався, і невдовзі українська влада усунула з посад митрополита Антонія (Храповицького) та архієпископа Євлогія (Георгієвського), як найбільших україножобів[17].

Наприкінці січня 1919 р. Київ залишив єпископ Діонисій (Валединський). Очевидно, що владика виїхав зі столиці України напередодні наступу більшовиків на місто[18].

Упродовж першого двадцятиліття XX ст. Волинська православна єпархія з центром у Житомирі пройшла, можливо, і не особливо яскравий, але власний шлях розвитку. Із 40-х рр. XIX ст. у Волинській губернії існувало два православних духовних центри: Житомир – адміністративний осередок Волинської єпархії і кафедра єпархіального архієрея та Почаївська лавра із сусіднім Крем'янцем, де знаходилася Волинська духовна семінарія. Переведення семінарії у Житомир на початку XX ст. після зведення там відповідного приміщення суттєво не змінило ситуації. У лаврі, наприклад, проводилися загальноєпархіальні з'їзди благочинних, тривалий час виходили «Волинські єпархіальні відомості», відбувалися масштабні відпусти. Духовна «біполярность» Волинсько-Житомирської єпархії залишалася реальністю, що відіграло певну роль після кардинальних воєнно-політичних змін.

---

[15] Резолюция архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского), 31 октября 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 544, арк. 1.

[16] Указ Священного Собора Епископов всея Украины управляющему Холмской епархией, архиепископу Волынскому и Житомирскому Евлогию (Георгиевскому), 28 ноября/11 декабря 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 541, арк. 2.

[17] Із споминів Лонгина Цегельського… 18 грудня 1918 р. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899-1944. Львів: Монастир монахів Студійського уставу; «Свічадо», 1995. Том I. С. 138–140.

[18] Православна Волинь. Його блаженству, блаженнійшому Діонисію, митрополиту Варшавському і всієї Православної автокефальної церкви в Польщі, священноархімандриту Почаєво-Успенської лаври, з нагоди ювілею 20-ліття архієрейського служіння й 10-ліття перебування на митрополичому престолі. 1913, 1923, 1933. Крем'янець, 1933. С. 22.

Волинська єпархія була однією із рядових у Московській патріархії часів Російської імперії. Наприкінці XIX – на початку XX ст. єпархію очолював архієпископ Модест (Стрельбицький), який багато зробив для її розвитку. Його наступником став Антоній (Храповицький). Тому 1902-1914 рр. в історії Волинської єпархії вважається періодом розквіту російського церковного шовінізму. Активним помічником Храповицького в цьому був архімандрит Віталій (Максименко), а Почаївська лавра перетворилася на пропагандистсько-видавничий центр місцевих чорносотенців.

Антоній (Храповицький) особисто закликав духовенство і церковнослужителів єпархії ставати членами Союзу російського народу, відвідував засідання організації. Єпископ протегував священникам хоча і без належної освіти, але з відповідною ідеологічною орієнтацією, а також росіянам. Зауважимо, що серед духовенства існувала опозиція Союзу російського народу[19].

У 1914 р. новим правлячим єпископом у Житомир призначено Євлогія (Георгієвського). У спогадах він змальовував губернське місто як тихе і провінційне. На той момент єпархія нараховувала 1200 парафій, розташованих по всій території, як твердив єпископ, неосяжної губернії[20].

Світова війна із окупацією частини Волинської єпархії завдала тяжкого удару церковному організму. У роки війни прискорилася кристалізація релігійної і національної ідентичності волинського духовенства і кліриків особливо у Володимир-Волинському повіті, де проводили просвітницьку роботу українські січові стрільці.

Одним із втілень демократичних змін у церковному середовищі став Перший Волинський єпархіальний з'їзд 14-19 квітня 1917 р. Робота з'їзду засвідчила необхідність як інституальних, так і ментальних змін у житті православної Волині. Час вимагав від духовенства корекції пріоритетів і ставлення до пастирських обов'язків.

З 1 травня 1917 р. видавничим органом Волинської єпархії став журнал «Православна Волинь»[21]. Видання замінило «Волинські єпархіальні відомості», які друкувалися до 7 березня 1917 р. і впродовж п'ятдесяти років виконували роль церковного офіціозу.

Весною 1917 р. низка волинських кліриків, які з початком війни стали капеланами у військових шпиталях повернулись у свої парафії. Серед таких диякон Олександр Гардасевич[22], диякони Петро Невірковець та Олексій Дидинський[23].

---

[19] Прошение Председательницы отделов СРН Бердичевского уезда М. Н. Мариуц-Гриневой от уполномоченных членов для открытия новых отделов. Почаевский листок. 1911. № 14–15. 22 апреля. С. 27–28.

[20] *(Георгиевский) Евлогий.* Путь моей жизни. Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. Париж, 1947. С. 234.

[21] Церква і нарід. 1935. Ч. 1. 15 березня. С. 15.

[22] Послужной список псаломщика 421 полевого подвижного госпиталя Александра Гардасевича, 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 212, арк. 4-7.

[23] Письмо главного священника армий Юго-Западного фронта, прот. В. Грифцова Волынской духовной консистории, № 2452, 1 мая 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 212, арк. 1.

У період Української Центральної Ради Волинська єпархія на чолі із Євлогієм (Георгієвським) розвивалась у річищі загальноукраїнського життя. Потреба демократизації єпархіального устрою рішенням Волинського єпархіального з'їзду духовенства і мирян покликала до життя новий склад Волинської духовної консисторії. 10 листопада 1917 р. Євлогій (Георгієвський) доповідав Синоду РПЦ про обрання о. Арсенія Бордюговського, о. Дмитра Писаржевського та о. Петра Антоновича членами консисторії. Новопризначені члени ВДК отримали: прот. М. Бурчак-Абрамович – господарський стіл, о. І. Ніколаєв – розпорядчий, о. Д. Пісаржевський – судовий і шлюборозвідний, прот. А. Бордюговський отримав рахунковий, а о. П. Антоновичу доручено додатковий із компетенцією у метричних і будівельних справах[24].

Після більшовицького перевороту в Петрограді Українська Центральна Рада прискорила розбудову української державності. Ці кроки віддзеркалилися в церковному житті України. Генеральне секретарство внутрішніх справ 13 грудня 1917 р. в листі до Волинської духовної консисторії повідомляло про підпорядкування собі духовних консисторій і підвладних їм установ в усіх справах, що стосувалися компетенції колишнього російського міністерства ісповідань[25]. Зв'язок консисторії з секретарством планували здійснювати через тимчасового комісара духовних справ.

Суспільні очікування вимагали змін і в самій Православній церкві. Інструментом їх реалізації мав також стати Всеукраїнський церковний собор. Захоплення більшовиками влади в Росії прискорили скликання собору, а репресії змінили на більш поступливу позицію частини православного духовенства в Україні. Уже 21 грудня 1917 р. Євлогій (Георгієвський) скерував у консисторію розпорядження про здійснення заходів з підготовки і проведення собору. Окремо він вимагав, щоб вибори делегатів на собор відбувалися без партійних і національних впливів[26].

На початку 1918 р. цивільна й церковна адміністрація на Волині перебували в стані часткової дезорганізації. Отець Віталій Сагайдаківський згадував, як він у майже у п'ятнадцятирічному віці отримав призначення дяком і вчителем у Пелчу Дубенського повіту після повернення із примусового виселення[27].

---

[24] Резолюция архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского), № 206, 22 ноября 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 550, арк. 1.

[25] Лист генерального секретарства внутрішніх справ Генерального секреатріату України Волинській духовній консисторії, № 5072, 13 грудня 1917 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 543, арк. 2.

[26] Распоряжение архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского) Волынской духовной консистории, № 1340, 21 декабря 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 541, арк. 3.

[27] *Сагайдаківський Віталій, св.* Правди не втопити. Спогади з 50-тиріччя пастирства: 1927-1977. Торонто, 1977. С. 26.

Новий склад Волинської духовної консисторії, затверджений у листопаді 1917 р., не відразу розпочав свою роботу. Отець Арсен Бордюговський повідомляв консисторію, що не може виконувати обов'язки члена консисторії з призначеного часу через хворобу, повідомляв про необхідність виплати утримання священникам Володимирської міської округи за другу половину 1917 р. та завершення справ по благочинню[28]. Наприкінці 1917р. о. Бордюговський перебував в евакуації в м. Ізяслав Волинської губернії. Щодо двох інших обраних членів консисторії о. П. Антоновича та о. Д. Пісаржевського, то єпархіальна училищна рада рішенням від 10 січня 1918 р. постановила погодитись із цим, оскільки виконання обов'язків наглядачів шкіл евакуйованих повітів не перешкоджатиме їхній роботі в консисторії[29].

Урядовці консисторії намагались організувати роботу єпархіальних установ у довоєнному ритмі. Про це свідчить публікація постанови єпархіального опікунства від 19 січня 1918 р. про виплату допомоги бідним духовним особам[30]. Планували продовжити роботу Житомирське та Крем'янецьке жіночі єпархіальні духовні училища[31].

Пошук шляхів організаційного устрою Української православної церкви упродовж 1918 р. знайшов обговорення в кожній єпархії. Вимоги автокефалії лунали щораз активніше, і ряди її прихильників зростали. Тому питання зміни організаційного статусу українського православ'я стало одним із головних під час роботи Волинського єпархіального з'їзду духовенства і мирян у Житомирі 2-9/13-22 травня 1918 р. Доповідь щодо автокефалії підготувала спеціально створена при з'їзді Соборна комісія. Заслухавши доповідь, делегати з'їзду постановили:

> *«Автономія Української, тобто південно-малоросійської церкви, має для себе беззаперечні як історичні, так і етнографічні підстави, а разом з тим настійливо підказується нам зараз політичним і соціально-державним моментом, який переживаємо, тоді як для автокефалії цієї Церкви немає ні канонічних, ні історичних достатніх даних»*[32].

Отже, прихильники збереження Української церкви в структурі Московської патріархії становили більшість серед делегатів. Однак ця біль-

---

[28] Рапорт о. Арсения Бордюговского Волынской духовной консистории, № 195, 30 декабря 1917 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 550, арк. 3.

[29] Письмо Волынскоого епархиального училищного комитета Волынской духовной консистории, № 154, 8 февраля 1918 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 47, спр. 550, арк. 4.

[30] От епархиального попечительства. Православная Волынь. Еженедельный орган объединенного духовенства и мирян Волынской епархии. 1918. № 3. 14 апреля. С. 8.

[31] От Кременецкого женского духовного училища. Православная Волынь. 1918. № 3. 14 апреля. С. 8.

[32] Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 15, арк. 1.

шість усвідомлювала іншість українського православ'я і вважали прийнятною зміну статусу. Тому з'їзд вважав:

> *«1) Канонічна єдність нашої Української церкви з єдиною для всієї Русі Православною, очолюваною зараз Святійшим Патріархом Тихоном, церквою повинна залишатися непорушною; 2) церковна автокефалія для України неприйнятна; 3) церковна автономія нашої Української церкви в її живому органічному союзі з Всеросійською православною церквою, а через неї і з єдиною Вселенською, бажана і повинна бути втілена в життя в самому широкому здійсненні»*[33].

Третім питання порядку денного стала українізація Церкви. Після виступів і обговорення прийнято рішення, яким схвалено українізацію. Збереження наявної в церковному житті України специфіки, пов'язаної із етнографічними особливостями краю, його населенням, історією, побутом, духовним обличчям у тій мірі, яка не суперечить чистоті православної віри і обряду, не порушує догматики, єдності із Всеросійською та Вселенською православною церквою[34].

Окремими рядками в постановах закріпили накази з'їзду Українському церковному собору. Делегати висловилися за відновлення в слов'янській богослужбовій мові вимови, яка існувала в Україні з першопочатків. Підтримали делегати і використання української мови в проповідях як *«найбільш зрозумілої і близької мови молящимся»*[35]. Натомість використання україномовних священно і богослужбових книг назвали не бажаним, оскільки українська мова перебуває в стадії творення і для перекладу нею богослужбових чинів ще не дозріла. Більше того, запровадження перекладених українською мовою літургічних книг, на думку з'їзду, роз'єднає Українську церкву із Всеросійською та усіма православними церквами. Щодо ставлення до Української Держави, то воно має вирішуватися собором у погодження із формулою, прийнятою на Всеросійському церковному соборі. Усі постанови Волинського єпархіального з'їзду духовенства і мирян затвердив архієпископ Євлогій (Георгієвський)[36]. Постанови відображали його погляди на стан речей у житті Української церкви.

---

[33] Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 15, арк. 1.

[34] Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 15, арк. 5.

[35] Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 15, арк. 5.

[36] Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. ЦДІАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 15, арк. 6.

Важливим рішенням, що вплинуло на подальший інституційний розвиток Української церкви, стала ухвала Всеукраїнського собору, якою затверджено Статут вищого церковного управління в Україні[37]. Прийняття цього документа надавало Українській православній церкві автономний статус у складі Московської патріархії.

Стрімка зміна реалій життя спонукала єпископат і духовенство реагувати на нову ситуацію. Тому у серпні 1918 р. проведено іще один Волинський єпархіальний з'їзд.

Наприкінці 1918 р. активізовано заходи з надання Українській церкві самоуправління. 12 листопада на зимовій сесії Всеукраїнського собору міністр віроісповідань О. Лотоцький від імені уряду заявив про бажання влади бачити церкву в Україні самостійною. Законом 1 січня 1919 р. Директорія УНР проголосила Українську церкву автокефальною. Закон саботував православний єпископат, більшість якого становили етнічні росіяни.

В опозиції до Директорії був керуючий Волинською єпархією, єпископ Володимир-Волинський Фаддей (Успенський). Резолюцією від 22 січня 1919 р. він резюмував:

> *«Закон про автокефалію не може бути проголошений без … церковної влади, тобто крім Всеукраїнського церковного собору (законно скликаного митрополитом області) і без благословення Святійшого Патріарха Всеросійського, з яким дотепер у канонічному спілкуванні була Українська Церква і визначила бути на Київському соборі і надалі, не визнаючи автокефалії. З огляду на це не вважаю законним оголошувати декрет про автокефалію, вироблений поза вищою церковною владою, від якої не було жодних розпоряджень. Необхідно дотримуватися постанов Київського собору, встановленого ним ладу церковного управління, звертаючись у найбільш важливих справах до Собору єпископів у Києві, головою якого Собор єпископів призначив єпископа Діонисія Крем'янецького»*[38].

Радянська окупація Західної Волині в травні 1919 р. змінила на кілька місяців ритм життя. У цей час більшовики намагались інтегрувати окуповану Волинь. Складовою включення стала відповідна церковна політика, яка супроводжувалася репресіями проти православного кліру. Ув'язнення загрожувало і єпископу Діонисію (Валединському)[39].

---

[37] *Савчук С., Мулик-Луцик Ю.* Історія Української греко-православної церкви в Канаді. Вінніпег: «Екклезія», 1984. Т. 1.: Київська церковна традиція українців Канади. С. 146.

[38] Резолюция управляющего Волынской епархией, епископа Владимир-Волынского Фаддея (Успенского), 9/22 января 1919 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 49, спр. 28, арк. 9.

[39] *Сагайдаківський Віталій, св.* Правди не втопити. Спогади з 50-тиріччя пастирства: 1927-1977. Торонто, 1977. С. 89.

Повернувся Діонисій у Крем'янець 14 серпня 1919 р., коли відслужив літургію в храмі Богоявленського монастиря. У слові до вірних єпископ говорив про радість через те, що вдалося позбутися більшовицького режиму. Зауважимо, що в умовах більшовицького режиму керівництво іще єдиної Волинської єпархії намагалося протистояти репресіям. У серпні 1919 р. Волинська духовна консисторія на одному із засідань прийняла рішення просити керуючого єпархією єпископа Фаддея (Успенського) звернутися до радянської влади з викладом протесту проти переслідувань Церкви і духовенства[40].

Висновки. Після встановлення поляками контролю на Західній Волині у липні 1919 р. в краї організовано спочатку тимчасову військову, а згодом цивільну адміністрацію, що, у свою чергу, дало поштовх новим церковно-адміністративним рухам у Волинській єпархії та стало новим етапом її життя. Остаточне закріплення Західної Волині в складі Другої Речі Посполитої низкою міжнародних угод поставило перед церковною владою краю питання про розбудову органів єпархіального урядування, оскільки і духовна консисторія, і канцелярія єпархіального архієрея, духовна семінарія й інші церковно-адміністративні структури опинилися на території під владою Радянської Росії. Інструментом легітимізації рішень стало єпархіальне зібрання духовенства і мирян – соборний голос єпископату, кліриків і мирян у вирішенні важливих питань церковно-адміністративного життя.

Проведення з'їздів духовенства і мирян було знаковим моментом у церковному житті Волині міжвоєнного періоду XX століття і мало вагомий вплив на інституційний розвиток українського православ'я загалом і демократизації управління Волинської єпархії зокрема. Паралельно зі зміною підходів до церковного адміністрування відбувалося повернення до давньоукраїнських духовних практик, відправ рідною мовою та активізації релігійно-просвітницької місії кліру.

Список джерел і літератури:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 1. Оп. 47. Спр. 543. Розпорядження Генерального секретаріату України Волинській духовній консисторії, № 5072, 13 грудня 1917 р. Арк. 2.
2. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 541. Распоряжение архиепископа Волынского и Житомирского Антония (Храповицкого) Волынской духовной консистории, № 1340, 21 декабря 1917 г. Арк. 3.

[40] Доклад Волынской духовной консистории управляющему Волынской епархией, епископу Владимир-Волынскому Фаддею (Успенскому), № 240, 11 августа 1919 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 49, спр. 28, арк. 14.

3. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 541. Відношення Тимчасової Всеукраїнської православної церковної ради єпископам України, грудень 1917 р. Арк. 2.
4. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 541. Обіжник міністерства внутрішніх справ УНР, № 219, 16 квітня 1917 р. Арк. 1.
5. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 212. Послужной список псаломщика 421 полевого подвижного госпиталя Александра Гардасевича, 1917 г. Арк. 4-7.
6. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 212. Письмо главного священника армий Юго-Западного фронта, прот. В. Грифцова Волынской духовной консистории, № 2452, 1 мая 1917 г. Арк. 1.
7. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 550. Резолюция архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского), № 206, 22 ноября 1917 г. Арк. 1.
8. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 543. Лист генерального секретарства внутрішніх справ Генерального секреатріату України Волинській духовній консисторії, № 5072, 13 грудня 1917 р. Арк. 2.
9. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 541. Распоряжение архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского) Волынской духовной консистории, № 1340, 21 декабря 1917 г. Арк. 3.
10. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 550. Рапорт о. Арсения Бордюговского Волынской духовной консистории, № 195, 30 декабря 1917 г. Арк. 3.
11. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 47. Спр. 550. Письмо Волынскоого епархиального училищного комитета Волынской духовной консистории, № 154, 8 февраля 1918 г. Арк. 4.
12. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 49. Спр. 28. Резолюция управляющего Волынской епархией, епископа Владимир-Волынского Фаддея (Успенского), 9/22 января 1919 г. Арк. 9.
13. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАЛ). Ф. 693. Оп. 1. Спр. 24. Постановление Временного правительства об отмене ограничений в правах белого духовенства и монахов добровольно, с разрешения духовной власти, снимающих с себя духовный сан, а также лишенных сана по суду духовному, 28 марта 1917 г. Арк. 92.
14. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 21. Определение Св. Синода, № 2579, 29 апреля 1917 г. Арк. 94.
15. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 461. Протокол заседания работников Холмской духовной консистории, № 1, 11 мая 1917 г. Арк. 3.
16. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 70. Временное положение о церковно-епархиальном совете, 5 мая 1917 г. Арк. 77.
17. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 70. Указ Св. Синода, № 13, 13 мая 1917 г. Арк. 76.
18. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 24. Указ Св. Синода, 12 мая 1917 г. Арк. 91.
19. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 540. Обіжник № 7 відділу Православної церкви департаменту Міністерства ісповідань уряду Української Держави, № 663, 12 червня 1918 р. Арк. 2.
20. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 544. Пропозиція делегатів Всеукраїнського церковного собору щодо приєднання Володимирського,, Ковельського, Брестського та Кобринського повітів до Холмської єпархії, 3 квітня 1918 р. Арк. 2.

21. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 544. Резолюция архиепископа Волынского и Житомирского Евлогия (Георгиевского), 31 октября 1918 г. Арк. 1.
22. ЦДІАЛ. Ф. 693. Оп. 1. Спр. 541. Указ Священного Собора Епископов всея Украины управляющему Холмской епархией, архиепископу Волынскому и Житомирскому. Арк. 2.
23. ЦДІАЛ. Ф. 760. Оп. 1. Спр. 15. Журнал № 3 Волынского епархиального съезда духовенства и мирян 2-9/15-22 мая 1918 г. Арк. 1.
24. *Георгиевский Евлогий, митр.* Путь моей жизни. Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. Париж, 1947. 259 с.
25. *Зеньковский В., протопресвитер.* Пять месяцев у власти. Воспоминания. Москва: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. 235 с.
26. Лист завідувача відділу Міністерства ісповідань уряду Української Держави Івана Паславського митрополиту Андрею (Шептицькому), 21 червня 1918р. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899-1944. Львів: Монастир монахів Студійського уставу; Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І. 524 с.
27. Православная Волынь. Еженедельный орган объединенного духовенства и мирян Волынской епархии. От епархиального попечительства. 1918. № 3. 14 апреля. 32 с.
28. Православна Волинь. Його блаженству, блаженнійшому Діонисію, митрополиту Варшавському і всієї Православної автокефальної церкви в Польщі, священноархімандриту Почаєво-Успенської лаври, з нагоди ювілею 20-ліття архієрейського служіння й 10-ліття перебування на митрополичому престолі. 1913, 1923, 1933. Крем'янець, 1933. 36 с.
29. Прошение Председательницы отделов СРН Бердичевского уезда М. Н. Мариуц-Гриневой от уполномоченных членов для открытия новых отделов. Почаевский листок. 1911. № 14-15. 22 апреля. С. 27–28.
30. *Савчук С., Мулик-Луцик Ю.* Історія Української греко-православної церкви в Канаді. Вінніпег: «Екклезія», 1984. Т. 1.: Київська церковна традиція українців Канади. 616 с.
31. *Сагайдаківський Віталій, св.* Правди не втопити. Спогади з 50-тиріччя пастирства: 1927–1977. Торонто, 1977. 362 с.

References:

1. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (DAZhO). F. 1. Op. 47. Spr. 543. Rozporiadzhennia Heneralnoho sekretariatu Ukrainy Volynskii dukhovnii konsystorii, № 5072, 13 hrudnia 1917 r. Ark. 2 [in Ukrainian].
2. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 541. Rasporiazhenye arkhyepyskopa Volynskoho y Zhytomyrskoho Antonyia (Khrapovytskoho) Volynskoi dukhovnoi konsystoryy, № 1340, 21 dekabria 1917 h. Ark. 3 [in Russian].

3. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 541. Vidnoshennia Tymchasovoi Vseukrainskoi pravoslavnoi tserkovnoi rady yepyskopam Ukrainy, hruden 1917 r. Ark. 2 [in Ukrainian].
4. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 541. Obizhnyk ministerstva vnutrishnikh sprav UNR, № 219, 16 kvitnia 1917 r. Ark. 1 [in Ukrainian].
5. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 212. Posluzhnoi spysok psalomshchyka 421 polevoho podvyzhnoho hospytalia Aleksandra Hardasevycha, 1917 h. Ark. 4-7 [in Russian].
6. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 212. Pysmo hlavnoho sviashchennyka armyi Yuho-Zapadnoho fronta, prot. V. Hryftsova Volynskoi dukhovnoi konsystoryy, № 2452, 1 maia 1917 h. Ark. 1 [in Russian].
7. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 550. Rezoliutsyia arkhyepyskopa Volynskoho y Zhytomyrskoho Evlohyia (Heorhyevskoho), № 206, 22 noiabria 1917 h. Ark. 1 [in Ukrainian].
8. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 543. Lyst heneralnoho sekretarstva vnutrishnikh sprav Heneralnoho sekreatriatu Ukrainy Volynskii dukhovnii konsystorii, № 5072, 13 hrudnia 1917 r. Ark. 2 [in Ukrainian].
9. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 541. Rasporiazhenye arkhyepyskopa Volynskoho y Zhytomyrskoho Evlohyia (Heorhyevskoho) Volынskoi dukhovnoi konsystoryy, № 1340, 21 dekabria 1917 h. Ark. 3 [in Russian].
10. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 550. Raport o. Arsenyia Bordiuhovskoho Volynskoi dukhovnoi konsystoryy, № 195, 30 dekabria 1917 h. Ark. 3 [in Russian].
11. DAZhO. F. 1. Op. 47. Spr. 550. Pysmo Volynskooho eparkhyalnoho uchylyshchnoho komyteta Volynskoi dukhovnoi konsystoryy, № 154, 8 fevralia 1918 h. Ark. 4 [in Russian].
12. DAZhO. F. 1. Op. 49. Spr. 28. Rezoliutsyia upravliaiushcheho Volynskoi eparkhyei, epyskopa Vladymyr-Volynskoho Faddeia (Uspenskoho), 9/22 yanvaria 1919 h. Ark. 9 [in Russian].
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (TsDIAL). F. 693. Op. 1. Spr. 24. Postanovlenye Vremennoho pravytelstva ob otmene ohranychenyi v pravakh beloho dukhovenstva y monakhov dobrovolno, s razreshenyia dukhovnoi vlasty, snymaiushchykh s sebia dukhovnyi san, a takzhe lyshennykh sana po sudu dukhovnomu, 28 marta 1917 h. Ark. 92 [in Russian].
14. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 21. Opredelenye Sv. Synoda, № 2579, 29 aprelia 1917 h. Ark. 94 [in Russian].
15. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 461. Protokol zasedanyia rabotnykov Kholmskoi dukhovnoi konsystoryy, № 1, 11 maia 1917 h. Ark. 3 [in Russian].
16. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 70. Vremennoe polozhenye o tserkovno-eparkhyalnom sovete, 5 maia 1917 h. Ark. 77 [in Russian].
17. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 70. Ukaz Sv. Synoda, № 13, 13 maia 1917 h. Ark. 76 [in Russian].
18. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 24. Ukaz Sv. Synoda, 12 maia 1917 h. Ark. 91 [in Russian].

19. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 540. Obizhnyk № 7 viddilu Pravoslavnoi tserkvy departamentu Ministerstva ispovidan uriadu Ukrainskoi Derzhavy, № 663, 12 chervnia 1918 r. Ark. 2 [in Ukrainian].

20. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 544. Propozytsiia delehativ Vseukrainskoho tserkovnoho soboru shchodo pryiednannia Volodymyrskoho,, Kovelskoho, Brestskoho ta Kobrynskoho povitiv do Kholmskoi yeparkhii, 3 kvitnia 1918 r. Ark. 2 [in Ukrainian].

21. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 544. Rezoliutsyia arkhyepyskopa Volynskoho y Zhytomyrskoho Evlohyia (Heorhyevskoho), 31 oktiabria 1918 h. Ark. 1 [in Russian].

22. TsDIAL. F. 693. Op. 1. Spr. 541. Ukaz Sviashchennoho Sobora Epyskopov vseia Ukrayny upravliaiushchemu Kholmskoi eparkhyei, arkhyepyskopu Volynskomu y Zhytomyrskomu. Ark. 2 [in Russian].

23. TsDIAL. F. 760. Op. 1. Spr. 15. Zhurnal № 3 Volynskoho eparkhyalnoho sezda dukhovenstva y myrian 2-9/15-22 maia 1918 h. Ark. 1. [in Russian].

24. *Heorhyevskyi Evlohyi., mytr.* Put moei zhyzny. Vospomynanyia Mytropolyta Evlohyia (Heorhyevskoho), yzlozhennye po eho rasskazam T. Manukhynoi. Paryzh, 1947. 259 s. [in Russian].

25. *Zenkovskyi V., protopresvyter.* (1995). Piat mesiatsev u vlasty. Vospomynanyia. Moskva: Krutytskoe patryarshee podvore [in Russian].

26. Lyst zaviduvacha viddilu Ministerstva ispovidan uriadu Ukrainskoi Derzhavy Ivana Paslavskoho mytropolytu Andreiu (Sheptytskomu), 21 chervnia 1918 r. (1995). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: Zhyttia i Diialnist. Tserkva i tserkovna yednist. Dokumenty i materialy 1899-1944. Lviv: Monastyr monakhiv Studiiskoho ustavu; Vydavnychyi viddil «Svichado». Tom I [in Ukrainian].

27. Pravoslavnaia Volyn. Ezhenedelnyi orhan obedynennoho dukhovenstva y myrian Volynskoi eparkhyy (1918). Ot eparkhyalnoho popechytelstva. № 3. 14 aprelia [in Russian].

28. Pravoslavna Volyn. Yoho blazhenstvu, blazhenniishomu Dionysiiu, mytropolytu Varshavskomu i vsiiei Pravoslavnoi avtokefalnoi tserkvy v Polshchi, sviashchennoarkhimandrytu Pochaievo-Uspenskoi lavry, z nahody yuvileiu 20-littia arkhiiereiskoho sluzhinnia y 10-littia perebuvannia na mytropolychomu prestoli (1930). 1913, 1923, 1933. Kremianets [in Russian].

29. Proshenye Predsedatelnytsy otdelov SRN Berdychevskoho uezda M. N. Maryuts-Hrynevoi ot upolnomochennykh chlenov dlia otkrytyia novykh otdelov. (1911). Pochaevskyi lystok. № 14-15. 22 aprelia [in Russian].

30. *Savchuk S., Mulyk-Lutsyk Yu.* (1984). Istoriia Ukrainskoi hreko-pravoslavnoi tserkvy v Kanadi. Vinnipeh: «Ekkleziia». T. 1.: Kyivska tserkovna tradytsiia ukraintsiv Kanady [in Ukrainian].

31. *Sahaidakivskyi Vitalii, sv*. (1977). Pravdy ne vtopyty. Spohady z 50-tyrichchia pastyrstva: 1927–1977. Toronto [in Ukrainian].